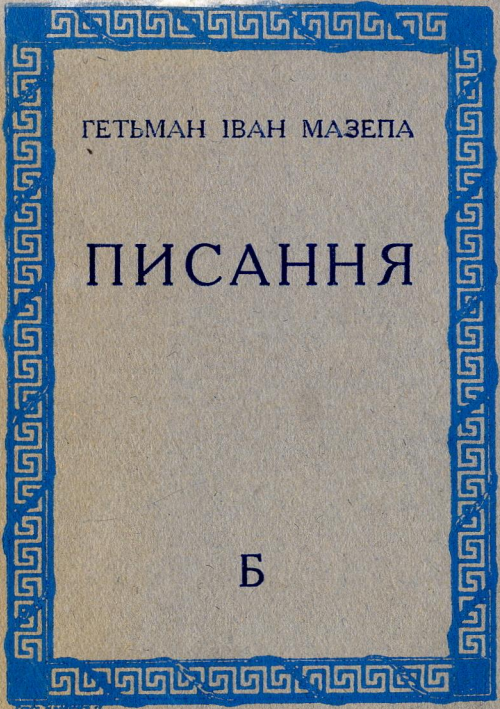

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА

ПИСАННЯ

Б

Гетьман Іван Мазепа

10
ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕЧКА

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА

ПИСАННЯ

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

~~31.622~~

КРАКІВ

1943

ЛЬВІВ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

8(с)У.: 1917 (081)

Редакція і вступна стаття Є. Ю. Пеленського

Обгорка роботи Юрія Нарбута

Накладом „Українського Видавництва“ в Кракові,
Райхсштрассе 34. І.
Коштом „Бистриці“, Спілки з о.в. Краків, Медова 9.
Друком „Нової Друкарні Денникової“ Краків,
Оржешкової 7, — 40034.

ЛІТЕРАТУРНА СПАДЩИНА МАЗЕПИ

I.

Доля літературної спадщини Мазепи. — Справа авторства.

Гетьман Іван Мазепа (1644—1709)¹ все притягав до себе увагу багатьох дослідників, та якось до наших днів історики літератури не зайнялися його поетичною спадщиною. В курсах історії українського письменства про Мазепу-поета звичайно автори не згадують, або обмежуються до кількох слів. Одиноким акад. Михайло Возняк у своїй „Історії української літератури”² спробував вийти поза ці тісні рямці, але й він обмежився до самого подання сухого змісту і деяких цитатів з творів Мазепи.

На те, що призабуто літературні писання Мазепи зложилося кілька причин. Зокрема на Наддніпрянщині настанова правління проти всього, що було якнебудь зв'язане з пам'яттю гетьма-

на Мазепи — „ізмєнника”. В Галичині ж були писання Мазепи невідомі. Далі, можливо, що в деякій мірі перепиняло тут непевне авторство деяких творів, хоч по суті воно не повинно було тут бути перешкодою, бо такі твори як напр. *Дума* це на свій час така замітна літературна поява, що може зацікавити дослідників без огляду на те, хто був її автором.

Доля літературної спадщини Мазепи доволі незвичайна.

Його *Думу* знаємо лише з доносу ген. судді Кочубея. „Доношеніє Кочубея Государю по статямъ” з квітня 1708 року подає як окрему 32-у статтю „Думу Пана Гетьмана Мазепы, въ которой значное против державы великаго государя оказується противленіє”. Подав її Д. Бантиш-Каменський між джерелами до історії України³ з заміткою: „По списку руки черненья самого Кочубея”. Знову ж Кочубей добавив у доносі, що „Дума его или пѣсня есть доводомъ непостоянства въ вѣрности”.⁴ Свідощтво Кочубея вистарчаюче стверджує безсумнівність Мазепиного авторства. Бо Кочубей був свідомий хіба того, що неправдивий закид може йому дорого обійти-

ся, тож хіба б не важився подавати в дносі, що Мазепа є автором якоїсь пісні, якби так не було, бо в тому часі легко було ствердити таку річ. Що Мазепа був автором цієї пісні стверджує і сам зміст і політична тенденція твору, як це стараюсь доказати далі.

Рівнож безсумнівне є авторство листів до Мотрі Кочубеївни, що їх теж оголосив Бантиш-Каменський.⁵ Доля цих листів зовсім подібна до долі *Думи*.

Деякі застереження могла б насунути справа авторства відомої, поширеної в багатьох варіантах *Пісні про чайку*. Авторство цієї пісні приписує Мазепі автор *Історії Русів* у своєму творі. В часі писання *Історії Русів* були ще дуже живі спогади про часи і особу гетьмана Мазепи, тож і про такі речі, як його літературні твори, пам'ятали. Тимто свідоцтво автора *Історії Русів* має тут для нас велику вагу. Скриплює це свідоцтво тенденція твору, така подібна якраз до *Думи*. Правда, окреслення автора *Історії Русів* підходили б і до *Думи*, але він виразно називає *Пісню про чайку*, підкреслюючи її алегорію, чого знову в *Думі* нема.

Крім цих творів приписують Мазепі

ще декілька інших, зокрема т. зв. *Псалму* з пісенного збірника гетьмана Полуботка, що перейшов згодом у власність Якова Маркевича. Настрій *Псалми* інший, як у попередніх творах, але деякі стилістичні схожості дозволяють вбачати і тут автором Мазепу.

Мазепі залежало на тому, щоб авторство його протимосковських поезій осталось в тайні, щоб він міг як найдовше користуватися довірям Петра. Цього вимагали його великі політичні плани. Тому й особливі труднощі при усталюванні авторства, тому мабуть і не збереглися автографи, хоч можливо припустити, що їх зберегав у себе автор. В такому разі вони згоріли разом з цілою бібліотекою і архівом Мазепи в Батурині 1709 р.

II.

Д у м а „Всі покою щире прагнуть“.

В своїому доносі в кінці 33-ої статті писав Кочубей:

„Сію пѣсню читаючи и уважаючи, одинѣ всесесный и розумный отецъ Архимандритѣ, далѣ мнѣ оную и радилѣ въ спряту добромѣ держати“.

Зміст *Думи* вказує, яка була ціль

цього твору, Кочубеєва заввага це значною мірою підтверджує: вона ширилася між старшиною, маючи завдання викликати серед них патріотичні настрої та протимосковське наставлення.

На допиті зізнав Кочубей ще більше:

„Сію, де, пѣсню далѣ ему Архимандритѣ Никонѣ, который прежде бывалѣ на Москвѣ въ Донскомѣ Монастирѣ; отдалѣ, де, ему ту пѣсню лѣтъ съ десяти, и сказалѣ ему, что ту пѣсню скомпоновалѣ онѣ, Гетьманѣ”.⁵

Допит відбувся в квітні 1708 р. отже *Дума* написана десь біля 1698 р.

Твір перш за все інтересний як документ історичної ваги. Після експозиційної строфи, де згадується Жовті Води — не диво: пам'ять про гетьмана Хмельницького була тоді дуже популярна в Україні серед усіх кругів — вказує автор на головну причину лиха: „отаманство”. Та „не всім нам панувати”. Далі характеризує прислужників Туреччини, Польщі і Москви, що між собою ворогують, ба ще й звалюють вину зі себе на Україну, врешті кінчить сильним закликом до об'єднання

всіх під одним проводом до боротьби проти ворогів, за віру, волю і права.

Дума має дійсно характер політичного послання гетьмана („Я сам бідний не здолаю...”) до козацької старшини, до „панів енералів”.

Сильними словами з'ясовано хиби тодішньої козацької провідної верстви і намічено шлях направи. Висока національна свідомість, гарячий патріотизм і політична далекозорість автора пробиваються із цих слів.

Не менше помітний у *Думі* поетичний хист автора. Незвичайна пластика мови, багатство поетичних образів, добірні порівняння, легка ритміка — все те високо підіймає літературну вартість цієї поезії. Такі образи, як „не в єден гуж тягнуть”, „не в купі має сини”, „возьмітєся всі за руки” незвичайно пластичні і на свій час свіжі. Багато письменників користувалося згодом, подібними висловами.

Загалом *Дума* виявляє широке очитання її автора в тодішній українській поезії та політичній літературі. Наприклад останні рядки *Думи* („Нехай вічна буде слава, же през шаблю маєм права”) є немов далеким відгомонам

слів гетьмана Богдана Хмельницького з його відомого „Універсалу во всю Україну” виданого в обозі під Білою Церквою в червні 1648 р.:

„Маєте мушкет и при боку шаблю, тоєю прето можете боронити своїх од Поляків повреждаємих прав і вольностей”.

Двостих:

„През незгоду всі пропали
Самі себе зводили”.

пригадує останні рядки епітафію полковникові Іскрі, що його записав С. Величко в своєму літописі:

„Чрез незгоду панства многії пропали,
З землею ся мури кріпкії зрівняли”.

В історичних документах, які наводить Величко в своєму літописі іноді повторяються і такі вислови, як „жалься Боже”, або „не в один гуж тягнуть”.

Поетичні образи, особливо яркі і згущені в останніх рядках:

Возьмітеся всі за руки,
Не допустіть горкой муки
Матці своїй болш торпіти!

Ї нуте врагов, нуте бити!
Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте...

Україна виступає в *Думі* персоніфіковано, як мати:

Мати моя старенькая!
Чом ти велми слабенькая?
Розно тебе розшарпали...

Ця персоніфікація мала вже в часах Мазепи свою довгу історію, тим не менше Мазепа і від себе вносить до цього образу свої нотки, зокрема ж, коли окреслює причину лиха:

Чом ти братів не учила,
Чом од себе їх пустила?

В XVII столітті лише Мазепа, один з найбільш освічених людей свого часу і меценат української культури, міг так досадно підкреслити брак освіти деяких кругів козацької старшини — як причину їх політичної незрілості. По Мазепі щойно Шевченко вернувся до цієї проблеми в українській поезії.

Замітні теж порівняння держави і пануючого до корабля і керманича та до бджіл і матки, вправді не оригінальні, та на українському ґрунті доволі нові.

Незвичайно гладкий ритм, хоч подекуди видимо попсований переписувачами, стане особливо помітний, коли його прирівняти до великої кількості тогочасних віршів, в яких автори вдовольнялися силлябічним ритмом, що часто був лише механічним відчислюванням усталеної кількості складів.

Рими, так як це в тому часі скрізь було, переважно дієслівні, хоч трапляється й сміла на тодішні віршаторські умовини рима: „енерали — оспали”. Своїми римами наближується *Дума* дуже до т. зв. народної поезії, звідкіля мабуть узятий і такий вислів:

Ліпше було не родити,

Нежли в таких бідах жити!

Цей образ живе в поезії усного передання донині.

III.

Пісня про чайку.

Пісня про чайку, відома сьогодні в багатьох варіантах, поширена перш-за-все в усному переданні — разом з неодною піснею XVII—XVIII ст. т. зв. „книжного” походження.

Записана була вперше в одному співаніку кінця XVII. початку XVIII. ст.,

отже й мусіла повстати десь під кінець XVII. ст.

Вже найстарший запис цієї пісні, що походить з к. XVII.— п. XVIII. ст. виказує доволі видні сліди „адаптації”: переробок, відповідних для панівного смаку носіїв фольклору, що й запевнило її тривке місце в українському фольклорному репертуарі.

Коли поминути дрібні відхилення в поодиноких варіантах *Пісні про чайку*, яку знаємо з давніших і новіших записів, слід зупинитися на двох основних редакціях:

Одна редакція (А) поміщує чайчине гніздо при битій дорозі — на рілі, а в зв'язку з тим виводить і всі дальші акцесорії. Найважливіша з того огляду друга строфа:

Жито поспіло,
Діло пріспіло,
Прийдуть жінці жати,
Діток забирати...

Друга редакція (Б) вміщає гніздо рівнож „при битій дорозі”, але замість хліборобських акцесоріїв, виведено чумаків враз із чумацьким побутом: ходженням у Крим, варенням каші і т. д.

Основна для і цього варіанту друга строфа впроваджує відразу в оце середовище:

Чумаки їхали
Чаєчку спужали —
Вони чаєчку спужали,
Чаєнят забрали,

Редакція Б увійшла в чумацький репертуар і записана з їхнього усного передання.

В варіанті записаному на Полтавщині Линоюю⁶ збережено в мові і складі чимало архаїчних ознак. Видимо цей варіант повстав давно, може навіть з початку XVIII. ст., але він на стільки спеціальний, що саодиоко можна допустити, що він повстав з редакції А, а не навпаки. Потверджує це теж значно більша кількість записів редакції А.

Поданий тут текст ред. А. має більш сучасну мову, цебто є більше вигладжений, але не дивлячись на те, треба в основному цю редакцію визнати за давнішу. Промовляє за тим: 1. ширше трактування тематики, 2. складніша композиція циклічного типу з відповідною пуантою, 3. складна строфічна будова

відповідно до вимог барокової поезії XVII. ст.

В цілому *Пісня про чайку* є епічним розвиненням одного поетичного образу („вивела діток при битій дорозі”), з сильним ліричним забарвленням, зокрема в приспіві до строф. Поезійка складена легко й мелодійно, хоч, правда, нинішній текст значно вже вигладжений. Мелодійність з непереможною силою втискається до свідомости приймача, тимто й не дивно, що знана вона лише як пісня. Трудно очевидно рішити, як вона була написана, бо не виключене, що й сам Мазепа, що виявляв і музичний хист, склав її як пісню, може навіть і з мелодією.

Поетичне розвинення образу недоля чайки прегарне: циклічно-рондова будова з повторенням найсильнішого ліричного мотиву напочатку і накінці поезії підсилює поетичне вражіння від цієї *Пісні*. Крім першої і останньої строфи тим самим чуттєвим насиченням замітна і середуша строфа.

Автор користується легко багатими засобами барокової поезії, хоч і не надуживає їх, так, що численні виклики і запити, повторення тематичні і стилі-

стичні, не разять, як у неодній бароковій поезії, навіть сучасного читача, але служать дійсно доцільним засобом для підкреслення поетичної експресії.

Замітна *Пісня* й своєю складною строфікою.

Та сила цієї поезії не лише в самому її поетичному виразі, а й у тому, що так сильно підкреслив уже автор *Історії Русів*, в її — можна сказати — історіософічній ідеї. Чайка і чайчєнята це не звичайний собі літературний мотив, а поетичне оформлення певної історіософічної концепції, синтеза, що окреслює долю України на роздоріжжі шляхів з Варяг у Греки і з Азії в Європу в минулому. Що саме йде тут про Україну, вказує місцева назва: Чорне море.

А втім, так її розуміли сучасники, як це стверджує *Історія Русів*. Свого глибокого зміслу не втратила *Пісня про чайку* досі.

IV.

Псалма.

Як згадано вище, *Псалму*, що записана в писаному збірнику гетьмана Полуботка, приписує традиція Мазепі.

Настрій її цілком інший, як у попе-

Львівська державна
наукова бібліотека

№

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

и 61.457

31.622

редніх творах. Зближається він до багатої тодішньої релігійної лірики кінця XVII. і початку XVIII. ст.

Проте *Псальма* має дещо спільного з іншими писаннями Мазепи. Належать тут деякі слова і вислови, наприклад спітет „бідний” („Бідна моя головонька”), що часто приходиться у *Думі* („Пчілка бідна”, „Я сам бідний...”), як і подібне: „біда всюди”, що є знову в *Пісні про чайку*: „Ой біда, біда”. — Належить тут у деякій мірі персоніфікація правди і неправди, удержана у дусі тодішніх персоніфікацій:

Тепер правда лежить вдалі
а неправда в доброй волі...

що живо нагадує відому пісню про Правду і Неправду. До того самого типу поетичних засобів належать і здрібнілі слова: головонько, сиротонька і ін.

Та більше від оцих панівних тоді в українській поезії засобів вказують на авторство Мазепи деякі особливі моменти. Маю на думці видвигання таких чуттєвих моментів, які набирали особливої ваги лише в аристократичних кругах, серед козацької старшини, як напр.

редніх творах. Зближається він до багатої тодішньої релігійної лірики кінця XVII. і початку XVIII. ст.

Проте *Псальма* має дещо спільного з іншими писаннями Мазепи. Належать тут деякі слова і вислови, наприклад епітет „бідний” („Бідна моя головонька”), що часто приходить у *Думі* („Пчілка бідна”, „Я сам бідний...”), як і подібне: „біда всюди”, що є знову в *Пісні про чайку*: „Ой біда, біда”. — Належить тут у деякій мірі персоніфікація правди і неправди, удержана у дусі тодішніх персоніфікацій:

Тепер правда лежить вдалі
а неправда в доброй волі...

що живо нагадує відому пісню про Правду і Неправду. До того самого типу поетичних засобів належать і здрібнілі слова: головонько, сиротонька і ін.

Та більше від оцих панівних тоді в українській поезії засобів вказують на авторство Мазепи деякі особливі моменти. Маю на думці видвигання таких чуттєвих моментів, які набирали особливої ваги лише в аристократичних кругах, серед козацької старшини, як напр.

Єдин другого витає,
а на слові забиває,
Єднак сего я не дбаю...

Те саме, хоч іншими словами піднесено і в *Думі*:

Од всіх не маш зичливости,
Ані слушной учтивости:
Мужиками називають,
А подданством дорікають.

Всі ці дані і здогади не розв'язують вповні справи авторства, але помітно скріпляють традиційне заподання. Коли ж і не вповні включають псалму в круг Мазепиних писань, то все ж дають вказівку, що автором міг бути лише хтось із козацької старшини.

Псалма написана, як і всі інші писання Мазепи доволі чистою українською мовою, чого не можна сказати про інші тогочасні твори. Лише дві строфи, що мають характер молитви — звертання до Ісуса творять тут виїмок. Згідно з вимогами тодішньої поезики та літературного смаку вдержані вони в т. зв. високому стилі, що вимагав церковно-слов'янської мови, чи бодай більшого від щоденного насичення українського тексту церковно-слов'янізмами:

Тот враг моїх всі совіти
вскорі может розорити.
Не дасть міні погибати,
у печалях унівати.

Подібно закінчення-молитва:

Боже! дай нам любов міти,
а ім'я Твоє хвалити,
Донели на суді страшном
узрим(о) Твой світ преясний.
Там нам, Боже, даруй бити
лицем к лицу Тебе зрити...

Так як *Пісня про чайку* ввійшла в усну словесність, зокрема, перероблена, в чумацький пісенний репертуар, так само *Псальма* прийнялася серед українських лірників. Дає це високе свідоцтво авторові.

V.

Листи до Мотрі Кочубеївни.

Донос Кочубея цареві мав між іншими матеріялами й „Письма Гетьмана Мазепы къ Кочубеёвой дочери, Матронѣ”. Ці листи повернув з приказу царя граф Головкін Гетьманові. Хоч і як впевняли москалі Гетьмана, що не робили ніяких відписів, знайшов Бантиш-Каменський копію „Письм” в т. зв. Коллежськім Архіві й оголосив їх разом з

іншими документами. Ця копія мусить нам заступити оригінали, що, як і уся книгозбірня Мазепи, не перетривали 1709 р.

Перший лист писаний після того, як Мотря втікла з палати батьків до Гетьмана, а він з уваги на добру славу її і свою мусів її відіслати назад. Отже перший лист написаний 1704 р. Дальші листи були написані дещо згодом, близько того часу, хоч очевидно зовсім можливі часові перестави.

Зміст листів, не дивлячись на їх уривчастий, доривочний характер, багатий. З його виступає „лірична драма” Гетьмана й Мотрі, вони ілюструють то підйом почувань у одного з них, то послаблення, чи злагіднення почувань у другого. Напруження, подекуди навіть драматичне, чергується іноді з іншими, „епічними” моментами. Все це незвичайно цінне і важне для характеристики Мазепи, як людини і як діяча, а далі й доби, зокрема деяких її культурних рисок.

Не вдаючись ближче у це питання, питання характеристики Гетьмана як людини, що виходить поза межі цього чисто літературного нарису, не можу не

підкреслити, що взаємини Мазепи і Мотрі були як найпоправніші, що стверджує проречисто 2-ий лист. Підкреслюю це тому, що навіть деякі історики шукали тут за „скандалом”, чи навіть за... причиною полтавської трагедії 1709 р.

Варта може ще відмітити для характеристики Мазепи як великого культурника, а зокрема бібліофіла, що між гостинцями, які передав Кочубеївні, поруч дорогих перстенів з брилянтами — книжечку (листи 12. і 9.).

Листи Гетьмана Мазепи до Кочубеївни займають в історії українського листування, зокрема любовного, видне місце, завдяки своєму високому мистецькому рівневі. Писані вони просто, коротко, сказати б „ділово”, та проте чуттям налиті ущерт, повні експресії. З мистецьких вартостей замітні, подібно як і в любовній ліриці, гарно дібрані, багаті своєю різноманітністю окреслення й образи. Кожний лист є тут блискучим прикладом.

З листів Мазепи згучить якась внутрішня тоніка, подекуди просто віршева ритміка:

„Коли мене любишь, не забувай
же; коли не любишь, не споминай

же! Спомни свої слова, же любить
обіцяла, на що міні і рученьку бі-
ленькую дала”.

Особливий порядок слів, до присудок
здебільшого на кінці речення, подібно,
як це є напр. в козацьких піснях, дає
навіть вражіння ритму.

Листи Мазепи виказують як легко
і самопевно орудував їх автор багатими
засобами барокової поетики, зокрема ти-
повими для того часу повтореннями,
ступенуваннями, протиставленнями. Ось
одне речення, де всі ці поетичні фігури
примінено:

„Спомни тільки на свої слова,
спомни на свою присягу,
спомни на свої рученьки,
которії мені не поєднокрот давала,
же мене,
хочь будешь за мною,
хочь не будешь,
до смерти любити обіцяла.
Спомини на остаток...”

Добір поетичних засобів дає нам змо-
гу назвати ці листи одними з найкра-
щих у своєму роді, що як *Дума і Пі-
сня про чайку* вибиваються на чільне

місце серед однородних жанрів того часу.

Отак немов поруч Мазепи гетьмана, державного мужа, політика і стратега, поруч великого мецената української культури, втає ще Мазепа-поет, і то поет на свої часи тамановитий і непере-січний, як вказують на це навіть ці нечисленні його твори, що збереглись до наших часів. — Самі ж твори не лише збагачують історію українського письменства цікавою сторінкою, але й є немаловажним літературним і історичним документом своєї доби.

Вага цих творів ще й у тому, що вони донині не втратили своїх життєвих „рум'янців”.

Є. Ю. Пеленський

ПИСАННЯ

ДУМА ІЛИ ПІСНЯ

Всі покою шире прагнуть,
А не в єден гуж всі тягнуть:
Той направо, той наліво,
А все, браття, тото диво!
Не маш любви, не маш згоди
Од Жовтої взявши Води,
През незгоду всі пропали,
Самі себе звоєвали.

„Ей, братища, пора знати,
Що не всім нам панувати,
Не всім дано всеє знати
І річами керувати.
На корабель поглядімо,
Много людей полічімо;
Однак стирник сам керує,
Весь корабель управує.

Пчулка бідна матку має
І оної послухає”.

Жалься, Боже, України,
Що не в купі має сини!

Єден живе із погани,
Кличе: „Сюда, Атамани!
Ідім Матки ратовати,
Не даймо їй погибати!”

Другий Ляхом за грош служить,
По Вкраїні і той тужить:
„Мати моя старенька!
Чом ти велми слабенька?
Розно тебе розшарпали,
Гди аж по Дніпр Туркам дали:
Все то фортель, щоб слабіла
І аж вкінець сил не міла!”

Третій Москві тож голдує
І їй вірне услугує.
Той на Матку нарікає,
І недолю проклинає:
„Ліпше було не родити,

Нежли в таких бідах жити!"

Од всіх сторон ворогують,
Огнем-мечем руїнують,
Од всіх не маш зичливости,
Ані слушної учтивости:
Мужиками називають,
А подданством дорікають.

„Чом ти братів не учила,
Чом од себе їх пустила?
Ліпше було пробувати
Вкупі лихо одбивати!"

Я сам бідний не здолаю,
Хиба тільки заволаю:

„Ей, Панове Єнерали,
Чому ж єсьте так оспалі!
І ви, Панство Полковніки,
Без жадної політики,
Озмітеся всі за руки,
Не допустіть горької муки
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагов, нуте бити!

Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте,
І вольностей бороніте!
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права!”

ПІСНЯ ПРО ЧАЙКУ-НЕБОГУ

Ой біда, біда
Чайці-небозі,
Що вивела діток
При битій дорозі...

Киги! киги!
Злетівши вгору,
Прийшлось втопитись
В Чорному морю.
Киги!...

Жито поспіло,
Діло пріспіло,
Прийдуть жінці жати,
Діток забірати...

Киги! киги!
Злетівши вгору,

Прийшло втопитись
В Чорному морю.
Киги!...

Ой, чайка в'ється
Крилами б'ється!
Чого ж їй літати?
Чого ж їй кричати?

Киги! киги!
Злетівши вгору,
Прийшло втопитись
В Чорному морю.
Киги!...

Як їй не кричати,
Як їй не літати?
Дітки маленькі,
Вона ж їм мати!...

Киги! киги!
Злетівши вгору,
Прийшло втопитись
В Чорному морю.
Киги!...

Ой, діти, діти,
Де вас подіти?
Чи мені втопитись,
Чи з горя убитись?

Киги! киги!
Злетівши вгору,
Прийшлось втопитись
В Чорному морю.
Киги!...

ПСАЛЬМА

Бідна моя головонька,
я на світі сиротонька:
Ні матусі, ні татуса,
до кого ж я прихилюся?

Прихилюся до Ісуса,
тож мні отец і матуса,
Тож мні радість і утіха,
тим позбуду всего лиха.

Але лихо, біда всюди,
ненавидять зліє люди.
Ні радості, ні впокою,
тільки смуток із бідою.

Єдин 'другого витає,
а на славі забиває,
Єднак сего я не дбаю,
на Ісуса уповаю:

Тот враг моїх всі совіти
вскорі можеть розоріти,
Не дасть мені погибати
у печалях унівати.

Тепер правда лежить вдолі,
а неправда в доброй волі;
Тепер любови ність і мало
бо на світі все зле стало.

Боже, дай нам любов міти,
а ім'я Твоє хвалити,
Донели на суді страшнім
узримо Твій світ преясний.

Там нам, Боже, даруй бити,
лицем к лицу Тебе зріти.

ПИСЬМА ДО МОТРИ

1.

Моє серденько, мій квіте ро-
жаною!

Сердечне на тоє болю, що на-
далеко од мене їдеш, а я не могу
очиць Твоїх і личка біленького
видіти; через сєє письмечко кла-
няюся і всі члонки цілую лю-
безно.

2.

Моє серденько!

Зажурилемся, почувши од дів-
ки таке слово, же В[аша] М[и-
лість] за зле на мене маєш, іже
В. М. при собі не задержалем, але

одослал до дому. Уваж сама, що б з того виросло.

Першая, що б твої родичі по всім світі розголосили: же взяв у нас дочку у ночі гвалтом і держить у себе місто подложниці.

Другая причина, же державши В. М. у себе, я бим не могл жадною мірою витримати, да і В. М. также: мусілибисьмо із собою жити так, як малженство каже, а потом прийшло би неблагословеніє од Церкви і клятва, жеби нам з собою не жити. Гді ж би я на тот час поділ. І мні б же чрез тее В. М. жаль, щоб єсь на-потом на мене не плакала.

3.

Моє сердечне коханне!

Прошу і велце прошу — раць зо мною обачитися для устной розмови. Коли мене любишь, не

забувай же; коли не любишь, не
споминай же! Спомни свої слова,
же любить обіцяла, на що мені
і рученьку біленькую дала.

І повторе, і постократне прошу,
назначи хоч на одну мінуту, коли
маємо з собою видітися, для об-
щого добра нашого, на котреє
сама ж преже сего соізволила єсь
була; а нім тєє буде, пришли на-
мисто з шиї своєї, прошу.

4.

Моє сердечко!

Уже ти мене ізсушила красним
своїм личком і своїми обітницями.

Посилаю тепер до В. М. Ме-
лашку, щоб о всім розмовилася
з В. М. Не стережися єї ні в чем.
бо єсть вірная В. М. і мені во всім.
Прощу і велце, за ніжки В. М.,
моє серденько, облапивши, прошу,
не одкладай своєї обітницї!

5.

Моє серце коханое!

Сама знаєш, як я сердечне, шалене люблю В. М.; єще нікого на світі не любив так. Моє б тоє щастє і радість, щоб нехай їхала, да жила у мене; тільки ж я уважив, який кінець з того може бути, а зважа при такой злости і заєдлости твоїх родичов. Прошу, моя любенько, не одмінйся ні в чом, яко юж не поєднокрот слово своє і рученьку дала єсь; а я взаємне. поки жив буду, тебе не забуду.

6.

Моє серденько!

Не маючи відомости о повоженню В. М., чи вже перестали В. М. мучити і катовати, — теперь теди од'їжаючи на тиждень на певніє містця, посилаю В. М. од'їздного через Карла, котрес

прошу завдячне прийняти, а мене
в неодмінній любові своєї ховати!

7.

Моя сердечне кохана!я!

Тяжко болю на тоє, що сам
не могу з В. М. обширне погово-
рити, що за одраду В. М. в тепе-
рішнем фрасунку учинити. Чого
В. М. по мні потребуєш, скажи
все сій дівці. В остатку, коли во-
ни, проклятії твої, тебе цурають-
ся — іди в монастир, а я знатиму,
що на тот час з В. М. чинити. Чо-
го потреба, і повторе пишу, ознай-
ми мені В. М.!

8.

Моя сердечне кохана!я!

Тяжко зафрасовалемся, почув-
ши, же тая катувка не перестає
В. М. мучити, яко і вчора тоє учи-
нила. Я сам не знаю, що з нею,
гадиною, чинити. То моя біда, що

з В. М. слухного не маю часу
о всім переговорити. Больш од жа-
лю не можу писати; тільки тое,
якожко левек станеться, я поки жив
буду, тебе сердечне любити і зи-
чити всего добра не перестану,
і повторе пишу, не перестану, на
злость моїм і твоїм ворогам.

9.

Моя сердечне кохана!я!

Вижу, же В. М. во всім одмі-
нилася своєю любовію прежнію
ку мні. Як собі знаєш: воля твоя,
чини, що хочеш! Будешь напотом
того жаловати. Припомни тільки
слова свої, над клятвою мні даніє,
на тот час, коли виходила єсь
з покою мурованого од мене, ко-
ли далем тобі перстень діаменто-
вий, над которий найліпшого, най-
дорогшого у себе не маю, же: „хочь
сяк, хочь так буде, а любов межи
нами не одміниться”.

10.

Моє серденько!

Бодай того Бог з душею розлучив, хто нас розлучає. Знав би я, як над ворогами помститися, тільки ти мені руки зв'язала. І з великою сердечною тескницею жду од В. М. відомости, а в яком ділі, сама добре знаєшь; прошу те-ди велце, учини мні скорий одвіт на сєє моє писаннє, моє се^рдєнь-ко!

11.

Моя сердечне кохана, най-милыш; найлюбезніша Мо-тронько!

Вперед смерти на себе сподівав-ся, ніж такої в серцю Вашом од-міни. Спомни тільки на свої сло-ва, спомни на свою присягу, спом-ни на свої рученьки, которіє мені не поєднокрот давала, же мене, хочь будешь за мною, хочь не бу-

дешь, до смерті любити обіцяла.

Спомни наостаток любезную нашу бесіду, коли єсь бувала у мене на покою: „Нехай Бог неправдивого карає, а я, хочь любишь, хочь не любишь мене, до смерті тебе, подлуг слова свого, любити і сердечне кохати не перестану, на злость моїм ворогам”. Прошу, і велце, моє серденько, яким колек способом обачься зо мною, що маю з В. М. далій чинити; бо юж болш не буду ворогам своїм терпіти, конечно одомщеніє учиню, а якеє, сама обачишь.

Щаслившії мої письма, що в рученьках твоїх бувають, нежели мої бідніє очі, що тебе не оглядають.

12.

Моя сердечне кохана Мотренько!

Поклін мой оддаю В. М., моє

серденько, а при поклоні посилаю
В. М. гостинця — книжечку і о-
бручик діяментовій, прошу тоє за-
вдячне прийняти, а мене в любові
своїй неодмінно ховати, нім —
дасть Бог — з ліпшим привитаю.
За тим цілую уста коралевії, руч-
ки біленькіє і всі члонки тільця
твого біленького, моя любенько
коханая!

ПОЯСНЕННЯ

МОВА І ПРАВОПИС.

Мова писань Мазепи, які знаємо з московських копій, подекуди попсована москалізмами, не віддана точно тодішнім провописом, що був по суті церковно-слов'янський і лише традиційно у нас держався (*бідниє, другаго, разорити, рожаной*), так як традиційно в письменстві та в мові тодішньої верхівки вживалося ще багато церковнослов'янських слів і граматичних форм.

Текст передаю в сучасному правописі, позірно „змодернізований”. Пишу позірно, бо ж маємо повне право в українських текстах к. XVII. ст. писати не *другаго* чи *разорити*, коли більшість інших слів має *-ого, роз-*, навіть у самого таки Мазепи. Рівнож не пишу *маєт*, чи *маєть* бо тут *-т (-ть)* задержалося лише по правописній традиції. Так само традиційно часто не зазначувано перезвуку ікання (*злость, подданство*), хоч він уже був скрізь.

З особливостей літературної мови то-

го часу, а зокрема Мазепи, можна піднести:

В кількох словах, де повинно бути *і* з *о*, маємо *у*: *пчулка, нужки, катувка*. Ї це слід дифтонгізації *о* підчас переходу в *і*, що мало місце у північно-українських говорах. (*о — оу — і*).

В родовому прикметнику часто писали ще *-й*: *слушной, горкой*. Це можна вже читати як *-ї*.

Мазепине *л* було середнє, тимто він пише: *велце, болш, колвек*.

Шипучі звичайно ще зазначаються в письмі як м'які: *рачь, обачь, любишь*.

В минулому часі писали ще: *могл, зажурилемся*, зам. *міг, зажурився*, хоч тоді *л* по голосівці перейшло вже було в *в*, а по шелестівці відпало.

Неусталена була вимова ненаголошеного *е*: *мині і мені* (поруч *мні*). В таких випадках пишу скрізь *е*, зберігаючи скорочені форми типу *мні*.

Досить часто, але далеко не все, *ц* виступає як тверде: в *серцу, к лицу*. Пишу тут м'яке для одностайности.

В тому часі писали і мабуть ще вимовляли подекуди в освічених кругах: *бити зам. бути, міти зам. мати*. Ці форми, очевидно, залишаю.

ВІДМІНИ ТЕКСТУ

В тексті були конечні такі поправки очевидних помилок:

ДУМА. В 2. рядку додано слово *всі* для збереження ритму.

В 60. р. *Самопали набувайте* поправляю на *набивайте*, що одиноко відповідає історичній правді (козакам не треба було аж *набувати* самопалів) і щойно в такій формі належно стосується це до слідуючого рядка (*шабель добувайте*).

В перводруку зазначені ще й такі відміни тексту:

14. *И якъ много* зам. *много*.

15. *Люди однакъ* зам. *Єднакъ*, *Стирник и сам управуетъ* зам. 15.

29. *не мѣла* зам. *слабѣла*,

30. *зослабѣла* зам. *не мѣла*.

ПСАЛЬМА. В 3-ьому рядку справляю помилкове *татуси* на *татуся*, що є конечне для збереження риму до *прихильюся*.

В р. 28 пишу *Узримо* зам. *узрим* для збереження ритму.

ПІСНЯ. Відмін тексту не можна подати, бо не зберігся менш-більш певний первісний текст. В записах цієї пісні

з усного передання є чимало варіантів. Найдалі відходить редакція, яку називаю вище Б, яку можна назвати „чу-мацькою“, що в свою чергу має чимало варіантів. Ось текст цієї редакції з деякими ознаками архаїчності мови, отже імовірно один з найдавніших, записаний в Жовнині на Полтавщині:⁷

ПІСНЯ ПРО ЧАЙКУ

Ой, горе тій чайці,
Ой горе небозі,
Що вивела діток
При битій дорозі.
Чумаки їхали,
Чаєчку спужали —
Вони чаєчку спужали,
Чаєнят забрали.
Ой, чайка в'ється,
Об дорогу б'ється,
К сирій землі припадає,
Чумаків благає:
— „Ой, ви, чумаченьки,
Ви, добрії люди,
Верніть моїх чаєняток,
То добре вам буде”.
— „Не вернсмо, чайко,
Не вернемо, наша:
Поварили чаєняток,
Добра була каша!”

— „Бодай ви, чумаченьки,
У Крим не сходили,
Як ви моїх чаєняток
В каші поварили!”

ПИСЬМА. В 6. листі є ймення слуги
Карла. Можливо, що це невірна лексика
Карпа.

В листі 8: *катувка* — Мотрина мати,
Кочубеїха.

ПРИМІТКИ

¹ За іншими джерелами дата уродження 1632 р.

² *Михайло Возняк*: Історія української літератури. Том III. У Львові 1924, ст. 432—5.

³ Источники Малороссійской исторіи, собранные *Д. Н. Бантиш-Каменскимъ* и изданные *О. Бодянскимъ*. Ч. II. Москва 1859. ст. 109—10.

⁴ Там же, ст. 111. — ⁵ Там же, ст. 127—30. — Там же, ст. 113.

⁷ *Е. Линева*: Народныя пѣсни Полтавской Губерніи. 1903.

ПОРТРЕТ Гетьмана Івана Мазепи (ст. 2) на основі одинокого підписаного портрету з к. XVII. (віднайнений 1935 р. репродукцію видав Укр. Науковий Інститут у Варшаві).

ЗМІСТ

ВСТУПНА СТАТТЯ:

Літературна спадщина Мазепи—	
Є. Ю. Пеленський	5

ПИСАННЯ:

Дума іли пісня	27
Пісня про чайку-небогу	31
Псальма	34
Письма до Мотрі	36

ПОЯСНЕННЯ:

Мова і правопис	45
Відміни тексту	47
Примітки	49

3807

рл

4

1 руб 44 коп
(1986г)

ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕПА

ПИСАННЯ

Б